

บทเกริ่น

กว่าจะเห็นแม่น้ำเป็นแม่น้ำ ภูเขาเป็นภูเขา

นิยายจีนกำลังภายในหลายเรื่องมีฉากจอมยุทธ์ประลองฝีมือโดย
จ้องตากันเฉย ๆ ผ่านไปสักสองสามชั่วยาม ฝ่ายหนึ่งก็ร้องว่า
"ข้าฯแพ้อแล้ว" ง่าย ๆ เช่นนั้น!

จอมยุทธ์ในนิยายอีกหลายเรื่องประลองฝีมือกันโดยไม่
ต้องชักอาวุธด้วยซ้ำ เมื่อฝ่ายหนึ่งร้องว่า "ชักกระบี่" อีกฝ่ายที่มา
มือเปล่าก็ตอบว่า "ชักแล้ว"

"ชักแล้ว? กระบี่ท่านอยู่ที่ใด?"

"กระบี่อยู่ที่ใจ!"

ที่น่าขันก็คือฝ่ายที่ถืออาวุธกลับร้องว่า "อา! ข้าฯแพ้อแล้ว
นับถือ! นับถือ!"

บทสนทนาที่ดูเป็นเรื่องเล่นโวหารอย่างนี้กระมังที่ทำให้คนส่วนใหญ่
เห็นว่านิยายจีนกำลังภายในหาแก่นสารอะไรมิได้ แต่ความจริงแล้ว การ
จ้องตาหรือบทสนทนาแบบนี้ไม่ใช่ผลผลิตของนักเขียนจีนในศตวรรษที่ 20
ตรงกันข้าม แนวคิดแบบสื่อสารกันด้วยหลักใจต่อใจ หรือการสัมผัสความ
จริงด้วยใจของเซนนี้มีมานานร่วมสองพันปีแล้ว และหากจะนับตำนานการ
สืบทอดธรรมของพระพุทธเจ้าต่อพระมหากัสสปะ ก็เกินสองพันห้าร้อยปี

พระสุตรจารึกว่า กาลครั้งโน้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ ภูเข
คิชกูฏ ทำวรมหาพรหมน้อมถวายดอกไม้เป็นพุทธบูชา แล้วกราบทูลให้ทรง
แสดงธรรม พระพุทธองค์จึงทรงชูดอกไม้ดอกหนึ่งขึ้นท่ามกลางสันนิบาต
มิได้ตรัสอันใด ไม่มีผู้ใดเข้าใจในความหมายนั้น มีเพียงแต่พระมหากัสสปะ
ยิ้มน้อย ๆ อยู่ผู้เดียว

พระพุทธองค์ทรงรู้ทันทีว่าพระมหากัสสปะผู้มีปัญญาเยี่ยม เป็นผู้เดียวในที่นี่ที่เข้าใจความหมาย จึงทรงมอบจีวร สังฆาฏิ และบาตรของพระองค์ต่อให้พระมหากัสสปะ กลายเป็นจุดเริ่มต้นของธรรมเนียมการสืบทอดตำแหน่งพระสังฆปริณายก (patriarch) ต่อยังรุ่นถัดไป ก็คือตำแหน่งหัวหน้าสงฆ์

ดังนั้นพระมหากัสสปะจึงนับเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ 1 แห่งอินเดีย สืบทอดต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่าจนถึงพระสังฆปริณายกองค์ที่ 28 คือพระโพธิธรรม แล้วไปเริ่มนับหนึ่งใหม่ในเมืองจีน เมื่อพระโพธิธรรมไปเผยแผ่ธรรมที่นั่น

ภายหลังตำนานนี้กลายเป็นปริศนาธรรมที่เรียกว่า 'นัยน์ตาแห่งธรรมะที่แท้' หมายถึงการสื่อสารโดยไม่ผ่านตัวอักษร นี่ก็คือการถ่ายทอดธรรมแบบ 'ใจถึงใจ' พระพุทธเจ้าทรงยกดอกไม้อะพริ้ม จิตของพระพุทธองค์กับจิตของพระมหากัสสปะเชื่อมกัน

นี่ก็คือต้นกำเนิดการสื่อสารแบบเซน!

เชนมองว่า เหตุผลที่พระพุทธองค์ไม่ตรัสคำใด ๆ เพราะคำพูดนั้นไร้ความหมายและรกรุงรังเปล่า ๆ การรู้แจ้งของพระพุทธเจ้าเป็นประสบการณ์ที่ไม่สามารถเอ่ยเป็นคำอธิบายหรือด้วยคำใด ๆ เพราะคำพูดเป็นรูปหนึ่งของมายา! เซนจึงใช้หลัก 'ชี้ตรง' โดยไม่ต้องสื่อสารด้วยคำพูดให้เขวเปล่า ๆ

ยิ่งใช้ถ้อยคำยิ่งหลงทาง ยิ่งพูดมากก็ยิ่งเขว

เซนเป็นคำที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง หนังสือเกี่ยวกับเซนมีมากมายหลายภาษาหลายเวอร์ชัน บางตำราว่าเซนเป็นพุทธศาสนานิกายมหายาน บางตำราว่าเซนคือปรัชญาที่ผสมผสานแนวคิดของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกับลัทธิเต๋าของจีน แต่ผู้เชี่ยวชาญเซนระดับแถวหน้าหลายคนเช่น ดร. ดี. ที. ชูซูกิ (ไดเซ็ทส์ เททาโร ชูซูกิ) ยืนยันว่า เซนไม่ใช่ปรัชญา และก็มีใช้ศาสนา เพราะสาระของมันแตกต่างจากทั้งปรัชญาและศาสนา มันเชื่อมโยงกับทั้งปรัชญาและศาสนาอย่างยิ่งในฐานะทางเลือกทางหนึ่ง แต่ต่างจากศาสนาอื่น ๆ เซนไม่มีพระเจ้า ไม่มีวิญญาณ ไม่มีพิธีกรรมทางศาสนา ไม่มีการรตนำมนต์ ไม่มี

ปาฏิหาริย์ ไม่มีสวรรค์

อลัน วัตต์ นักปรัชญาชาวอังกฤษ-อเมริกันผู้เชี่ยวชาญเรื่องเซนเขียนในหนังสือ *The Way of Zen* (1957) ว่า เซนเป็นวิถีทางและมุมมองของชีวิต เซนไม่ใช่ศาสนา ไม่ใช่ปรัชญา ไม่ใช่จิตวิทยาหรือวิทยาศาสตร์ และเช่นเดียวกับพุทธและเต๋า หลักการของเซนคือ 'การปลดปล่อยตนให้เป็นอิสระ' (self liberation) แม้ว่าเซนเป็นส่วนผสมของศาสนาพุทธกับเต๋า แตกแขนงเป็นอีกสายธารหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นสายพันธุ์ใหม่ที่ต่างจากเดิม อย่างที่บางท่านบอกว่า เซนก็คือสิ่งประดิษฐ์ในสมัยราชวงศ์ถัง

ท่านพุทธทาสภิกขุบอกว่าเราไม่ควรนับเซนเป็นมหายาน เพราะเซนไม่บูชาสิ่งใด ไม่ว่าจะเป็นอมิตาภะ โพธิสัตว์ ตารา (หรือ 'พระรัตนตรัย' ของฝ่ายมหายาน) ไม่มีแดนสุขาวดี ไม่มีสวรรค์ ไม่มีปาฏิหาริย์ ไม่มีรางวัลสำหรับชาติหน้า อีกทั้งเซนยัง "ชนั้ตัวข้ามฝั่ง(หมายถึงรู้แจ้ง) ไปได้น้อยกว่าพวกหินยานหรือเถรวาทเสียอีก"

คำว่า เซน (Zen) มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า ธยาน (Dhyana) ภาษาบาลี จ्ञาน (Jhana แปลว่า สมาธิ) ภาษาจีน 禪 (ฉาน) ถือกำเนิดที่เมืองจีน แต่สืบรากเหง้ามาจากพุทธศาสนา บุคคลแรกที่เป็นผู้สร้างสะพานเชื่อมพุทธศาสนากับเซนก็คือพระโพธิธรรม (Bodhidharma) ผู้เดินทางจากอินเดียไปเมืองจีนในราว ค.ศ. 520 ชื่อจีนของพระโพธิธรรมก็คือ ตั๊กม้อ เจ้าสำนักวัดเล่าหลินอันเลื่องลือ หลายร้อยปีต่อมา ลัทธิฉานก็เข้าสู่ญี่ปุ่น ออกเสียงตามสำเนียงญี่ปุ่นว่า เซน แตกออกเป็นสาขาย่อย เช่น รินไซ เซน (Rinzai Zen), โซโต เซน (Soto Zen) เป็นต้น แต่ไม่ว่าเป็นสายใด หัวใจของมันก็ไม่ได้ต่างกัน เน้นการใช้สมาธิและเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา

ท่านพุทธทาสภิกขุบอกว่า เราต้องเข้าใจก่อนว่า เซนไม่มีรูปธรรม เช่น คำว่าพระโพธิสัตว์ไม่ได้หมายถึงคน แต่หมายถึงคุณธรรมอย่างหนึ่ง เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหมายถึงความเมตตากรุณา พระโพธิสัตว์มัญชุศรีหมายถึงกฎแห่งเหตุผลที่ว่าสัตว์เป็นพุทธะอยู่แล้ว เป็นต้น

ถ้าไม่ใช่ทั้งเถรวาทและมหายาน ควรเรียกเซนว่าอะไร พุทธทาสภิกขุ